

ԹԻՒ 117 1861 1 ՆՈՅԵՄԻՆԲԵՐ

ԳԵՒԻՐՈՒՆ

ԳՈՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՉԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Հարանայութիւն*)

ԳԼՈՒԽ • Ա •

Դեւերուն գոյութեանը այսպիսիքներ սուրբ գրքէն, և մարդոյս անկմանը վերաբերեալ համաշխարհական աւանդութիւններ :

Նախնի կրօնական վարդապետութիւններուն մէջն է որ բոլոր աշխարհ Նիւթակտին կողմանէ աւելաւարտողն Աստուած է . եւ կը կառավարէ ոգիներու միջնորդութեամբ : Բարի ոգիներուն պաշտօն տուած է ընդհանուր բարեկարգութիւնը պահպանելու :

* Տե՛ս էրես 103 • 169 • 209 • 241 •

կայսերութիւններուն եւ պետութիւններուն վրայ
հսկելու . մարդոց պաշտպանելու եւ իր բարերարու-
թիւնը անոնց վրայ ծաւալելու . իսկ չարերուն գործն
է անոնք փորձել . ինչպէս որ Յորայ պատմութենէն
կըտեսնուի . կամ Աստուածային արդարութեան տը-
ռած վճիռը 'ի դործ դնել : Սուրբ գիրքը ամէն տեղ
չար ոգիներուն այս գործը կը յիշէ . եւ ո՛ր ժամանա-
կի աւանդութիւններն որ քննեմք՝ ասկէց հաստատուն
աւանդութիւն չեմք կրնար դտնել աշխարհիս վրայ :
Աւետարանը մեզի կը ցուցնէ որ Նոյն իսկ Տէրն
մեր ալ սատանայէն փորձուեցաւ . եւ չար ոգիներուն
իշխանութեան տակը ինկած մարդիկը բժշկեց : Պո-
ղոս առաքեալ ալ կըսէ թէ՝ ամէն երկնաւոր ո-
գիները Աստուծոյ պաշտօնեայններն են որ փրկութեան
ժառանգ ըլլալուններուն սպասաւորութեան կը խըր-
կուին* . Պործ երնին է մեզ պաշտպանել անոր դէմ՝
որ է 'ի սկզբանէ մարդասպան է (Տ. 44)
եւ միշտ առիւծի պէս մեր չորս բոլորը կը պըտտի
մեզ պատըռտելու ուտելու համար (Ը, Պեպ. Ե. 8)
եւ մեր կռիւը մինակ մարմնոյ եւ արեան դէմ չէ՝ .
այլ եւ իշխանութիւններու եւ զօրութիւններու եւ
այս խաւարիս մէջ ուժերնին բանեցընող չար ո-
գիներու դէմ որ օգոյս մէջ ցրուած են (Եփե. Թ. 12)** Սուրբ գրոց մէջ այսպիսի խօսքեր չե-

* Ո՞չ ապրքէն ամենեքեան ոգիք են հարկաւորք, որք
առաքին 'ի սպասաւորութիւն վտան այնոցիկ որք ժա-
ռանգելոցն են զփրկութիւն . (Եփ. Ա. 14) :

** Կան տնանկներ որ դէւերուն դոյութիւնը չեն
ուրանար, հիմայ մարդոց և մարտնչի քրիստոնէից վը-

ցուն ըլլալուն համար վկայութիւնները շատցընելն անօգուտ է :

Իմաստութեան զրբին մէջ (Տ . 23^ր, 24) գրուած կը գտնեմք թէ Լսողութեամբ մարդուն անմեղութեան մէջ եւ իր պատկերին նմանութիւնովն ստեղծեց : Բայց ստանային նախանձովը մահ մտաւ աշխարհքս . եւ անոր հետեւողները անոր բաժինն են : Թալմուտին մէջ գրուած է որ՝ Լսայի որդւոց աղտը անոր օձին հետ ունեցած յարաբերութենէն առաջ եկած է : Լսւ շփար գրբին մէջ, որ Թալմուտին պէս հրեաներուն հին գրքերուն մէկն է, այս աղտեղութեանս վրայ կրկին եւ կրկին խօսուած է : Եւ ճիշդապէս թալմուտի գիրքը որ հրէական ասանդութիւնները աւանդող գիրքերուն մէկն է, կըսէ որ բոլոր մարդոց առաջին աղտեղութիւնը կամ պղծութիւնը ստանայէն է :
 “Եօթնայ սովորեցանք մեր վարպետներէն . եւ անոնք
 “ալ իրենց նախնիքներէն” : Տրաք իմաստունը որ

բայ զօրութիւնն և ազդեցութիւնն ունենալը կուրանան . և կըսեն թէ քրիստոսի աշխարհք դալովը անոնց զօրութիւնը կտրեցաւ : Անոնք պէտք է որ միտ դնեն սուրբ առաքելոյն այս խօսքին, որ քրիստոսեայններուն կը յիշեցընէ թէ կռիւնին օգերուն մէջ սփռած չար ոգիներուն հետ է . և գիտնան որ դժուարուն ուժը կտրած կըսուի նէ՝ չէ թէ ուղղակի անոնց ուժը կտրած է, այլ միայն քրիստոսեայններուն նկատմամբ, որ Սատուծոյ զօրութեամբը անոնք յաղթելու բաւական ուժ ունին . բայց դեւն ալ իրեն նախկին ուժը և չարութիւնը ունի . և թուլահաւատ և փափկասէր քրիստոսեայններուն ալ դիմաւ կը յաղթէ (Տաեօլ , Բարգճ) :

«որ իրենց նախնիքներէն սովորած էին, թէ Քումէն-
 «լուն անուն լեռ մը կայ եղեր . բայց հիմայ մարդ-
 «ալ հոն չըկըսնար երթալ» : Ի՞նչո՞ւ չհնայի փի-
 լիստիայն ալ լեռան մը համար կըխօսի , որկէց
 չորս գետ կըբղխին կըսէ . եւ անոնց ջուրերը բո-
 լոր երկրիս երեսը կը ջրեն : «Չո՞ւ քիչ զիրքը , որ
 չիններուն սրազան գիրքերուն մէկն է : Հիւ թագա-
 ւորին ժամանակին վրայ խօսելով կըսէ . «Վա՛յ եւ
 «եղով , լեռներուն եւ ջրերուն ոգիները միշտ ներ-
 «կայ էին . երկինքի թռչունները եւ երկրիս գա-
 «ղանները եւ ծովու ձկներն անգամ միաբան մար-
 «դուս կըհնազանդէին» : «Չուանկ սէօ , կատար-
 եալ առաքինութիւն անուանած դարուն վրայ խօսի-
 լով սա նշանաւոր խօսքերն ալ կաւելցընէ . «մար-
 «դըս բնաւ գէշութիւն չգիտնալով առաքինութենէն
 «երբէք չէր հեռանար , տգիտութեան եւ պարզու-
 «թեան մէջ կապրէր եւ՝ գէշ բանի մը փափաքել
 «չունէր : Ի՞նչգիտութիւնն ու պարզութիւնը անա-
 «րատ բնութեան ձեռքերն են՝ որոնք մարդս ինքն
 «իր վրայ կիշխէ» : «Յօյ նան ձէօ գրքին բացատ-
 րելու եղանակը ասկէց բիչ նշանաւոր չէ» : Կըսէ .
 «Թե՛ մաքրութեան սկսած ատենը ամէն ալ միաբան
 «եւ կատարեալ հնազանդութեան մէջ էին , անանկ
 «որ՝ կիրքերուն կողմէն ամենաթեթեւ խլրտում մը
 «անգամ չէր իմացուեր : Ի՞նչո՞ւ իր ներսիղիէն
 «գերագոյն իմաստութեան հետ միացած էր . դըր-
 «սէն ալ բոլոր գործքերը արդարութեան եւ իրա-
 «ւանց համեմատ էին : «Ոգին խաբէութենէ եւ սր-
 «տութենէ հեռու ըլլալով անճառ փափկութիւն մը

“կը վայլէր . եւ վարմունքը ամէն կեղծիքէ ազատ
 “զարմանալի պարզութիւն ունէր : Եղանակները ի-
 “րենց կարգաւորեալ ընթացքը կը շարունակէին . ո՛չ
 “հոգիւ եւ ո՛չ անձրեւը երկրիս փնաս մը չէին հաս .
 “ցըներ” : Սէմա ցիամ գիրքին վկայութիւնն ալ
 “հաստատական է : “Ըռաջին ընութեան մէջ եւ աշ-
 “խարհիս սկսուած (ստեղծուած) ատենը երկինքն եւ
 “երկիրս մարդոց փափաքածնուն համեմատ էին : Ե-
 “ղանակները միշտ բարեխառն էին . մարդիկ ճշմարիտ
 “առաքինութեամբ զարդարուած էին . եւ երկրի
 “պտուղները ինքնաբոյս եւ առատ էին : Ըն ատե-
 “նը ո՛չ հիւանդութիւն կար , ո՛չ պատուհաս , ո՛չ
 “մահ . եւ այս ժամանակը կըսուի կատարեալ ընու-
 “թեան մեծ դար” :

Բայց անմեղութեան եւ երջանկութեան բարե-
 բաղդ վիճակը երկարատեւ պիտի չըլլար : Չուանկ
 ձէօ՝ աշխարհիս թուր գեշութիւններուն պատճառ
 կըգնէ բան դիտեալու անչափ փափաքը : Եւ Լօւի
 կըսէ . երբ մարդ գիտութիւն ոտապաւ ամէն բան
 անոր թշնամի եղաւ : Եւ ուրիշ տեղ մը կըսէ .
 ընութեան ապականուած ատենը պատահեցաւ ասի-
 կայ * :

* Այս ամէն խօսքերը Չինացիներուն հին գիրքերէն
 ժողված է . Բրեմար իմաստուն քարոզիչը իրեն մէկ
 լատիներէն գիտնական գէրէն մէջ որուն խորագրին է
 Հապլիպիշ Կեփք քրիստոնէական վարդապետութեանց ատ Սինէացիս,
 Անաբաբական այս ընդարձակ դործոյս մէջ կարծիքա-
 կան շատ զրուցեալներ ալ կրնան գտնուիլ . բայց
 շատ ալ ազգուցուած բաներ կը պարունակէ որ ի-

Ղաթոնցիք արարչութիւնը հասկըցունելու համար մէկ ծառ մը կընկարագրեն , որուն վրայ ահապին օձ մը պըլլուած կըլլայ :

մաստուններուն ուղարկութեանը մեծապէս արժանի են : Բօգիէ որ Հ . Բրէմարին թարգմանութիւններուն մէկ քանիին չհաւնիր , անոնցմէ հանած ընդհանուր հետեւութիւններուն բան չըսէր : Եւ իրեն ճէն* (Լուիս) անուն գրքին մէջ կը հաստատէ որ չինաց կայսրութեան հին կրօնքը քրիստոնէական վարդապետութեան հետ զարմանալի յարաբերութիւններ ունի : Հ . Բրէմարին գրքին մէկ կտորին թարգմանութիւնը կը գտնուի ասորի* չրեստիանիս իմաստաւորութեան ըսուած գաղղիէրէն պարբերականին Յ.Դ էն մինչեւ Յ.Թ հատորներուն մէջ : (Ժանուարի 4եղ թն) :

ՀԻՆ ՓԻԼՍՈՓԵՑՆԵՐՈՒՆ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

(Շարունակութիւն եւ վերջ*)

Լակտանտիոս յաջորդ 21 գլխոյն մէջ առաւել^{որ} կարեւոր խնդրոյ մը ձեռք կը զարնէ :

“Տեսնենք՝ կըսէ . թէ Պղատոն ի՞նչ սովորեցաւ Սոկրատէն որ բնական գիտութիւնք բոլորովին մէկ-դի ձգած եւ բարոյականին անձնատուր եղած էր : Ինչաւ չեմ երկբայիր կենաց պարտականութիւններուն վրայ աղէկ խօսելուն , եւ իր աշակերտներուն առաքինութեան եւ արդարութեան շատ աղէկ խրատներ տալուն : Ընչուչտ անկէց լսած պիտի ըլլայ Պղատոն թէ արդարութիւնը հաւասարութեան վրայ կը կայանայ . եւ թէ՛ ծնանելու իրաւամբ տարբերութիւն չկայ մարդոց մէջ : Կըսէ “կատարեալ հաւասար ըլլալու համար , ինչպէս որ արդարութիւնը կը պահանջէ , իրենց յատուկ բան մը ունենալու չեն” : Թիէ որ խօսքը միայն ստակի համար է նէ՛ կրնանք ըստ իմիք ներել . սակայն դիւրին ալ էր ցոյցընել որ այդ ո՛չ արդարութիւն , եւ ո՛չ ալ ըլլալու բան է : Ի՞նչ սեպենք թէ կրնայ ըլլալ . եւ ամէն

* Տե՛ս երես 5, 48 • 124 : 216 • 247 •

մարդ բաւական խելացութիւն կունենան որ հարստութիւնը արհամարհեն եւ շահասիրութեան ներքի չիյնան։ նայինք տիւններ թէ այդ հաւասարութիւնը որ մէջ բերել կուզէ, մինչեւ ո՛ր կը տանի։

“Մինչեւ ամուսնութեան կը տանի, Շատ մը մարդիկ շան նման մէկ կնոջ մը քով ժողովուն, ամէնէն զօրաւորը յափշտակէ. կամ թէ որ խելօք եւ չափաւոր են նէ փիլիսոփայներուն պէս՝ ամէն մարդ իր կարգին սպասէ բողանոցներուն կարգադրութեանը համեմատ։ Յա՛րէ Պղատունի զարմանալի արդարութեանը, ուրեմն ո՛ր է ժուժկալութիւնը եւ ողջատեսութիւնը. ո՛ր է ամուսնական հաւատարմութիւնը։ Ասոնք չեղած՝ հաւասարութիւն եւ արդարութիւն չըլար։

“Այն Պղատուն ըսած է՝ որ երջանիկ կըլլան այն երկիրները որ փիլիսոփայներէ կը կառավարուին եւ որոց կառավարիչները փիլիսոփայութեան հետամուտ կըլլան։ Ուրեմն թագաւորութիւն մը տալ պէտք էր այն արդար եւ իրաւասէր մարդուն՝ որ ունանայ ձեռքի գտնուած ապրանքը կառնէր ուրիշներուն տալու համար. եւ ամէն կին մարդ պոռնկանոցը կը խրկէր. անանկ բան մը՝ որ ո՛չ թագաւոր մը եւ ո՛չ բռնաւոր մը երբէք ըրած չունին։ Այսանկ անառակ առաջարկութիւն մը ընդունել տալու համար ի՞նչ փաստ բերած է. կըսէ. “ասանկ ըլլայ նէ՝ քաւ, զաքացիք աւելի կատարեալ միաձայնութեամբ կապուին. եւ աւելի սերտ բարեկամութեան կապով իւրաքանչեւ հետ կապուած կըլլան, երբ երկի մարդիկ աւելն կանանց ամուսին եւ ամէն տղոց հայր ըլլան”։

Ի՞նչ անհեղեղ շփոթութիւն : Ստոյգ առարկայ մը չունեցող բարեկամութիւն մը կրնայ արդեօք շատ սերտ ըլլալ : Լչրիկ մարդ մը եւ կնիկ մարդ մը թէ որ երկար ատեն մէկտեղ չապրած եւ իրարու փոխադարձ հաւատարմութիւն պահած չըլլան նէ՝ ի՞նչ սէր կրնան ունենալ իրարու : Ուղածին պէս անխտրաբար զբօսեցող անսանձ խենէշութեան հետ ի՞նչ առաքինութիւն կրնայ գտնուիլ : Թէ որ տղայքը ամենուն ալ են նէ՝ ո՞վ կրնայ անոնք սիրել , որովհետեւ չգիտեր թէ ի՞նքն է մի անոր հայրը . կամ երկբայեջու պատճառ ունի : Տղան ի՞նչպէս կրնայ պատուել իր հայրը՝ որն որ չճանաչեր , օտար մեկ մը իրեն հայր պիտի կարծէ . եւ իր բուն հայրը օտարական պիտի սեպէ :

“Եսկէյ զատ կնիկ մարդիկ հասարակաց կրնան ըլլալ . բայց զաւակները չեն կրնար ըլլալ : Ես չհասարակականութեան անտեղի դրութիւնը՝ նոյն իսկ բնութեանը հակառակ է , ուստի ասիկայ պահելու՝ կատարեալ միաձայնութիւնէն զատ ուրիշ պատճառանք մը չմնար : Լը յիրաւի՝ վէճերու եւ կռիւներու ամենամեծ պատճառ մըն է՝ շատ մարդոց մէկ կնկան մը միտում ունենալը : Թէ որ Պղատոն չկրցաւ խելքը մտիկ ընել նէ՝ կրնար օրինակը տեսնել անասուններուն քով որ իրարու հետ կը կռուին . եւ մարդոց քով՝ որ այս պատճառով գոժնդակ պատերազմներ կը բանան” :

Թէ որ ամենէն խմաստուն երեւցած փիլիսոփայները՝ Լիկիերոն եւ Սոկրատ եւ Պղատոն՝ բարոյականի վրայ այսպէս անկատար եւ դէշ եւ քակտիչ

սկզբանքներ ունէին նէ՝ ի՞նչ կրնային ըլլալ Լօպի-
կուրեաններուն եւ Կիւնիկեաններուն սկզբունքները՝
երբ Լօպիկուրեանները հեշտութիւնը ծայրագոյն եր-
ջանկութիւն կը կարծէին եւ ըստ այնմ կը վարուէին .
եւ Կիւնիկեանները ամչնալը գէշ եւ ընդդէմ բնու-
թեան կը սեպէին . եւ հասարակաց աչքին առաջը
ամօթալի գործեր ընելով զիրենք չամչնալու կը
վարժէին : Հիմայ որ ողջամիտ բարոյականի սկըզ-
բունքները մտքերնուս մէջ տպաւորուած են , այսպի-
սի լաները մեզի գարշելի եւ բնութեան դէմ կե-
րելին , բայց թէ որ մենք ալ նոյն հեթանոսական
կրօնքներուն մէջ ծնած՝ եւ անոնց փիլիսոփայութեան
սկզբունքներով վարժուած ըլլայինք նէ՝ մեր բարո-
յականն ալ անոնց պէս կըլլար : Սուրբ Լւետարա-
նին քարոզութեանը շնորհիւն է որ մաքուր բարոյա-
կան ունինք . եւ անիկայ մեր մէջ պահպանողն ալ
մինակ Սուրբ Լւետարանին սովորեցուցած բարոյականը
կրնայ ըլլալ :

ԵՌԵՐԵՒՆՈՅ ԵԹՈՒՆՆԵՐԸ

Սրբազան առաքեալները գտնուած տեղերնին իրենց Կործ եւ պաշտօն ունէին Քրիստոսի տեառն մերոյ փրկագործ տնօրէնութիւններուն եւ տւանդած հոգեկեցոյց պատուէրներուն եւ խրատներուն քարոզութիւնը : Սփիւ կ'ընողներն որ շատուոր ըլլային՝ քարոզիչները քիչ մը բարձրկէկ տեղ մը կ'ընըստէին եւ կ'ըխօսէին , որպէս զի ըսածնին ամենուն ըբելի ըլլայ : Եւ այս բարձր նստարաննին յայտնի է որ աթոռ մը կ'ըլլար . երբ առաքեալ մը մէկ քաղաքի մը մէջ քրիստոնէից ըազմութիւն կամ եկեղեցի յօրինելով , քիչ մը երկար առեւն հոն կ'ըկենար՝ կ'ըսուէր որ աթոռը այն քաղաքը հաստատած է . որով կ'ը հասկըցուէր թէ այն քաղաքին մէջ մնայուն աթոռ ունէր . եւ նոյն առաքեալը վախճանելէն կամ նահատակուելէն ետքը յաջորդը նոյն աթոռին վրայ կ'ընստէր , եւ ա՛նոր պաշտօնը կ'ըկատարէր : Անկէց է որ պատրիարքարանները եւ կաթողիկոսարանները եւ եպիսկոպոսարանները մէկ մէկ առաքեալի կամ առաքելոց աշակերտի մը , կամ նոյն տեղի քրիստոնէական հաւատքը առաջին անգամ քարոզիչին աթոռը կ'ըսուի : Այսպէս՝ հայոց հայրապետութիւնը սուրբ Լուսաւորչի աթոռ կ'ըսուի . սուրբ Երուսաղէմ՝ սուրբ Յակոբ տեառն եղբօր աթոռ . Աղէքսանդրիա՝ սուրբ Սարկոս աւետարանչի աթոռ . Զում . սուրբ Պետրոս առաքելոց աթոռ , եւ այլն :

Առաքեալներուն նստած նիւթական աթոռները շատ տեղ ակնածութեամբ պահուած են՝ նոյն սուրբ առաքեալներուն վրայ հաւատացելոց ունեցած յարգութեանը նշան : Եւ ասոր՝ հին ժամանակներէ 'ի վեր վկայութիւններ պակաս չեն : Տերտուղիանոս՝ «Երազմարտիկացի գրքին մէջ, (Է. 36, տե՛ս Երեմի. 23. 60), կըսէ. «Առաքելական եկեղեցիները պտըտեցէ՛ք, որոց մէջ եւ տակաւին «իրենց տեղը կըմնան առաքեալներուն աթոռները» : Եսիկայ նոյն իսկ նիւթական աթոռին ցուցնելը յայտնի է. Թէպէտ Տերտուղիանոսի ծանօթարարներուն մէջը ռիկալտիոս անուն՝ փոխաբերական զբուցուածք մըն է կըսէ, առաքեալներուն յաջորդ եպիսկոպոսներն ըսելու տեղը : Թէ որ Տերտուղիանոսի միտքը այս ըլլար նէ՝ իր ընթերցողները աշխարհ պտըտելու չէր հրաւիրեր :

Աղէքսանդրիա քաղաքը սուրբ Սարկոս աւետարանիչին նստած քարոզութիւն ըրած աթոռը կըկենար մինչեւ չորրորդ դարուն սկիզբը՝ որ սուրբն Պետրոս աղէքսանդրիոյ հայրապետը այն քաղաքը պարարբ էր : Սէկ հանգիստաւոր օր մը՝ այս սուրբ հայրապետը երր աթոռին պատուանդանին վրայ նըստաւ, որով չէր կըրնար ժողովուրդը զինքը տեսնել, միաբան ամէնքը մէկէն պողացին եւ խնդրեցին որ սուրբ աւետարանիչին աթոռը. եւ հոն նստելու իրաւունքն ալ ցուցուցին. անոր յաջորդն ես ըսելով. բայց սուրբը պատասխանեց թէ ես այն աթոռին վրայ նստելու արժանի չեմ. եւ ժողովուրդը անոր խոնարհութեանը հակառակիչ չուզելով ըսեց :

Սուրբ Յակոբ տեառն եղբօր աթոռն ալ սուրբ
Լորուսաղէմ մինչեւ չորրորդ դարուն մէջերը մնալուն
վկայ է Եւսեբի՝ Պաղեստինու Կեսարիա քաղաքին
եպիսկոպոսը, որ այսպէս կըսէ. «այլ զաթոռն Յա-
«կորու, այն՝ որ ընկալաւ զեպիսկոպոսութիւնն ՚ի
«Փրկչէն մերմէ եւ յառաքելոց անտի՝ զեկեղեցւոյն
«Լորուսաղէմի, այն՝ որ էր եղբայր Քրիստոսի, որ-
«պէս եւ ասացեալ է ՚ի դիրս, մինչեւ ցայսօր ժա-
«մանակի պահի գայ յեղբարց անտի որ անդ են,
«իբրեւ ՚ի կարգելոյ, (այսինքն՝ պահելու յատուկ
«հրաման եղածի պէս) ցուցանեն յայտնապէս
«ամենայն մարդոց՝ առաջինքն՝ եւ մինչեւ ցայսօր
«Ժամանակի, զի որպիսի պատուով ունէին զմարդս
«սուրբս սիրելիս Լստուծոյ» (Պատմ. եկեղեցւոյ. Գր. Լ.
Է. 18) :

Լմեն առաքեալներուն աթոռներուն մինչեւ հի-
մայ կենալուն վրայ տեղեկութիւն մը չունիմք. մի-
այն սուրբ Պետրոս առաքելոյն աթոռը մինչեւ հի-
մայ Հռոմ կենալը գիտեմք : Վաճառապէս սուրբ Յա-
կոբ տեառնեղբայր առաքելոյն աթոռը մինչեւ հիմայ
կրկենայ սուրբ Լորուսաղէմ՝ սրբոց յակոբեանց տի-
եզերահոջակ վանքին եկեղեցւոյն մէջ, որ մեր հա-
յոց ազգին սեպհականութիւնն է :

Եւ ատին մատենագիր մը կըսէ որ՝ աստուածային
նախախնամութեան սքանչելի մէկ գործն է որ սուրբ
Պետրոս առաքելոյ աթոռը մինչեւ այսօր Հռոմ կը
կենայ եւ ամէնուն ծանօթ է, երբ ուրիշ առաք-
եալներուն աթոռները անյայտ եղած կամ անծանօթ
մնացած են : Եւրօնասէր մտքով խօսած է հեղինա-

կը այս խօսքը, եւ միայն ասոր համար կը հաւնուի . ապա թէ ոչ՝ ամէն ազգ իր աւանդութիւնը գիտէ . եւ մէկ բան լատիններուն եւ արեւմտեան քրիստոնեայնեան անձանօթ ըլլալովը՝ իրօք ալ անյայտ եւ անձանօթ եղած չըլլար : Կարելի է որ սրբոյն Սարկոսի աւետարանչի աթոռն ալ մինչեւ հիմայ Եղէքսանգրիա պահուած ըլլայ . եւ եւրոպացիք խրտինե-րուն ազգային աւանդութեանն անտեղեակ ըլլալով կարծեն թէ այն ալ անյայտ եղած է : Իսկ սրբոյն Տակոբայ տեառն եղբօր աթոռը յայտնապէս մինչեւ հիմայ կը կենայ սուրբ Արուսաղէմ . եւ նոյն աթոռոյն ժառանգորդ հայոց պատրիարքը երբէք այն աթոռոյն վրայ չնստիր , ինչպէս որ սուրբն Պետրոս աղէքսանդրիոյ հայրապետը սուրբ Սարկոս աւետարանչին աթոռը չէր նստեր :

Իւ յիշաւի՝ թէ որ այն երկու աթոռները առաքեալներուն օրէն՝ այնքան սաստիկ հալածանքներու օրերէ անցնելով մինչեւ չորրորդ դարը՝ քրիստոնէութեան համարձակ ազատութիւն գտած օրը մնացին նէ , ինչո՞ւ համար անկէջ ետքը կորսուած ըլլան . եւ ի՞նչ դէպքով . երբ ամենուն յայտնի է որ արեւելեան քրիստոնեայ ազգերը կրօնական հընութեանց նախանձախնդիր պահապան են . եւ մէջերին բողոքականներու նման՝ սրբազան հընութեանց թշնամի աղանդաւորներ ելած չեն , որ յայտէս պատուական մնացորդները այրեն կոտրեն , ծովը նետին եւ կորսնցնեն , ինչպէս որ բողոքականները ըրին Եւրոպայի ամէն կողմը : Ան յիշաւի աստուածային նախանձամութիւնը սրբոյն Պետրոսի աթոռ-

ուր պահեց որ ասանք բան մը չկրցան ընել։ Բայց
Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյն վրայ նոյն խը-
նամբը անով յայտնի է որ՝ Թէպէտ ատեն ատեն
սրբազան Հնութեան Թշնամի աշանդաւորներ ելան ,
բայց այդպիսի սուրբ յիշատակարաններու բնաւ տեղ
մըն ալ չկընծաւով դպչել՝ մուխի պէս ցնդեցան :

ԿԼԹՆԵՐԵՐ ԻՆՍԻՒ

(Հարոնախոբիւն*)

Ըսանկ կաթ տուող ուրիշ ծառեր ալ կան մեր
կողմերը . ինչպէս են Թուզի ծառը . կաթնուտ ըս-
ուած խոտը , եւ այլն . որոնց Եւրոպացի բուսաբան-
ները ընդհանուր ուսումնական բառով Է-ֆօրպիւլէ եւ
սարպիլէ եւ աֆօլիէ կրսեն : Ըսոնց վաղեցուցած կա-
թին մէջ կծու եւ Թունաւոր նիւթեր խառնուած են .
որ մարդը կը մեռցընեն ալ . բայց այս կաթնաբեր ծա-
ռին հիւթը այդպէս բան չունի : Նոյն իսկ Է-ֆօր-
պիւլէ տեսակէն սարպիլէ ըսուած բոյսը քաղցր եւ
անվնաս կաթ կուտայ : Վանատեան կղզիներուն մէջ
ծառ մը կը բուսնի , որ հիմայ կղզեցիները դասապատ
կանուանեն . բայց Պլինիոս բնագէտն ալ ասկէց 1750
տարի առաջ կը յիշէ ֆէրուլ անունով . եւ կրսէ Թէ

* Տե՛ս Էրես 252 :

սխմելու ըլլաւ նէ ախորժաճամ մէկ հիւթ մը կու-
տայ : Սէյլան կամ Սէրանտիպ կղզին ալ որ Հնդկ-
կաստանի հարաւային կողմը մեծ կղզի մըն է, կաթ-
տուող խոտ մը կը բուսնի կաթնուտ տեսակէն, ու-
րուն կաթը կերակուրի գործ կածեն կովու կաթ չգըտ-
նուած ատենը : Պուրման ճանապարհորդը կըսէ որ՝
ինչ կերակուր որ կաթով պիտի եփուի նէ անոր մէջ
առանց կաթ դնելու այս խոտիս տերեւէն կը դնեն
եւ կաթով եփածէն տարբերութիւն մը չունենար :

Կաթնաբեր ծառին հիւթը առած ամանիդ մէջ
քիչ մը ժամանակ մնայ նէ՝ վրան թանձրկէ կեղեւ
մը կը կապէ . ճիշդ ինչպէս որ կովու կաթին կըլլայ .
երբ եփ հանելէն ետքը պաղելու կը ձգես : Կենա-
լով այս կեղեւանքը կը թանձրանայ, որն որ այն տե-
ղի բնակիչները պանիր կանուանեն . եւ ասկէց ալ
աղէկ վայրելու անուն չէին կրնար գտնել : Եւս պա-
նիրը երբ հեղուկին երեսէն մէկ գի առնես՝ յստակ
հեղուկ մը կը դնես կովու կաթին շիճուկին նման .
բայց այն սահմանը անցածին պէս կաւրուի եւ կը
թթուի՝ խաշուի արգանակի (բաջայի թանձրացած ջու-
րի) պէս, եւ սաստիկ գէշ հոտ մը կը բուրէ : Թաքմ
եղած ժամանակը շատ առաձգական ըլլալէն կը մա-
կաբերուի որ մէջը քառու ըսուած խէժն ալ գտնուի .
որ է հօֆէլապի, ինչպէս ուրիշ կաթնանման հիւթե-
րու մէջ ալ կը գտնուի շատ կամ քիչ, իսկ Լ.մերիկա-
յի Կիւյանայ գաւառին հէվէս ըսուած ծառին հիւթը
բոլորովին այս խէժն է : Բայց Հումպոլդ այս
մակաբերութիւնըս չընդունիր . եւ կըսէ որ՝ կովու
կաթէն ալ այդպէս առաձգական յատկութիւն ունե-

ցող պանիր կրնայ շինուիլ. եւ յայտնի բան մըն է որ այն կենդանական կաթին մէջը կոճէլասդէ՝ խէժը չգտնուիր : Այս ծառի կաթը գոյացած երկիրը կու-
վու կաթէ ալ պանիր կը շինեն . եւ նոյն առաձգու-
թիւնը ունենալը կը վկայէ նոյն ճանապարհորդը :

Կօմէլասդիքի այս բուսական կաթին մէջ քիչ կամ շատ գտնուիլը կամ բնաւ չգտնուիլը տարրա-
լուծական քործողութիւնով կրնայ ըստուգուիլ . որն
որ անուպօղդ չէր կրնար ընել . Վարպուլայի ագա-
րակին մէջ տարրալուծութեան պէտք եղած քործիք-
ները չգտնուելուն համար : Ուստի Եւրոպա դառնա-
լէն ետքը Լմերիկա երթալու երկու երիտասարդ ճա-
նապարհորդի պատահելով՝ անոնց ապսպրեց որ այս
բանը տարրալուծական կերպով քննեն :

Ասոնց մէկն էր Պ. Պուսէնկո , որ ետքը Փա-
րիզու գիտութեանց ճեմարանին անդամ եղաւ . եւ
միւսը Պ. Ռիվերօ , բնիկ Լմերիկայի Ռերու գաւա-
ռէն . որ Փարիզու հանքաբանութեան դպրոցը կար-
դացած էր : Ըսոնք երկուքը մէկ տեղ՝ կաթնաբեր
ծառին հիւթը տարրալուծական կանոնով քննեցին .
եւ ինչպէս որ գտան նէ՝ 1823ին Կարալաս-ձա-
նիւն Կարալաս-ձա-նիւն ըսուած պարբերականին մէջ հրատարակե-
ցին : Մանրամասն դիտնական տեղեկութիւնները
մէկ դի ձգելով համառօտ մը այսքան կըսեմք որ այս
հիւթոյս մէջ կոճէլասդէ՝ հետքն անգամ չգտան . այլ
մեծաւ մասամբ կենդանիներու կաթին նման գտան .
մէջը կալագի տեղ մոմեղէն շիւթ մը կար շատ գեղե-
ցիկ եւ առատ . որովհետեւ կաթին կէսը այս շիւ-
թէս էր , եւ պանիրի տեղ՝ արեան թանձր մասանց

նման բան մը գտան, իոկ շիճուկն էր ջրային՝ հեղուկ մը, որ քիչ մը շաքար եւ քիչ մըն ալ ուէլ որ մալինէ կը պարունակէր :

Արակի վրայ դնելով այս բուսական կաթը՝ կենդանեաց կաթին հետ աւելի նմանութիւն մը կուենհար, երեսը սեր (տայմախ) կը դոյանար. որ գոլորշիքը թող չէր տար ցնդելու. եւ հեղուկը կուռնար եւ ամանէն դուրս զեղանելու (թաշիշ Եւլալու) կըլլար : Այս սերը ետեւէ ետեւ երեսէն առնելով՝ եւ մեզմ տաքութեան գործողութիւնը՝ կաթին վրայ շարունակելով՝ կաթը կը թանձրանար եւ հրուշակի (հէլվայի) պէս կըլլար : Ատրը երեսը իւղի կայլակներ կերեւային. ինչպէս որ սերն ալ կրակին վրայ քիչ մը երկան փամանակ մնայով թող կուտայ : Քանի որ ջրային մասունքը շոգի կըլլար ու կը ցնդէր՝ իւղը կաւելնար. եւ վերջապէս պանիրի տեղ բռնող նիւթին երեսը ասով կը ծածկուէր, եւ այն ատենը ճարպի մէջ տապկած միտի հոտ կը բուրէր :

Աթմարներ ծառը Ալաէնցայի լճին բոլորտիքը շատ գտնուելու է. վասն զի Պարպուլայի ագարակը ուր որ Հումայօլդ տեղաւ ասիկայ, եւ լսեց որ սոն Սաթէօ գիւղն ալ շատ կը գտնուի. եւ Սարաքայ գեղը՝ ուր որ Պուսէնկո իր փորձերն ըրաւ՝ յիշեալ լճին խիստ մօտ են : Բայց նոյն գաւառին արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերն ալ կը գտնուին : Եւ այսպէս մէկ կողմէն Վօրտիլիէր լեռներուն ծովեզերեայ կողմերը Պարպուլայի ագարակէն մինչեւ Սարաքայո ծովածոցը. եւ միւս կողմէն Վազա-

կուս հովիտը այս ծառէս կայ . ուր Պրէտէմայր Վերմանացի տարրալոյծը իր փորձերը ըրաւ այս կաթին վրայ : Վաւագակուայի մէջ այս ծառը աղփռ փեւեւէր — կաթի ծառ կամ կաթնաբեր ծառ — անունով կը ճանչցուի . եւ բնակիչները ծառին տերեւներուն թանձրութենէն եւ գոյնէն եւ բունին հաստութենէն կը գուշակեն թէ ո՛ր ծառը աւելի առատ կաթ կուտայ . ինչպէս որ հովիւներն ալ կովերուն արտաքին նշաններէն կը ճանչնան շատ կաթ տուող կովը :

Սէնէցուէլայի արեւելեան կողմը 1827ին այս կաթնաբեր ծառը գտաւ սուրբ Լորրոգութեան անուամբ հաստատուած բուսաբանական պարտէզին տնօրէնը Պ. Լօքարդ . եւ իր դիտողութիւններովը գտած արդիւնքները հրատարակեց Լյտիմպուրկի ֆէլեաֆայալան նոր դարեֆֆէր անուն պարբերականին երրորդ հատորին մէջ :

Ես բուսաբանը կըսէ որ՝ կաթնաբեր ծառը մեծ եւ գեղեցիկ ծառ մըն է . եւ իմ պինտ առաջ տեսած եւ քննութեան առածս ունէր հաստ բուն մը . որուն տրամագիծն էր եօթն անգլիական ոտնաչափ : Իսկ հողին երեսէն մինչեւ տերեւ տալու սկսած տեղը բարձրութիւնն էր հարիւր ոտնաչափ . եւ Վարաւօ * դիւղին մօտ էր ասոր գտնուած տեղը , Լյուպրայէն յիսուն մղոնի չափ հեռու դէպ

* Վերոյիշեալ տարեգիրքին մէջ դիւղի անունը այսպէս գրուած է եղեր . բայց այս յօդուածոյս հեղինակը հոս տառասխալ մը ըլլալ կը կարծէ՝ Գարաւօ դրեւու տեղը :

արեւելք, եւ ծովուն երեսին հաւասարութենէն եւ հա-
զար 200 անգղիական ոտնաչափ բարձր : Այս տեսակ
ծառերը կը գտնուին նա' եւ Ղաթէրա հրուանդանէն
մինչեւ Պարչէլլօնա : Ա'ւր որ այս ծառը գտնուած
եւ ճանչցուած է , բնակիչները կաթի տեղ ասոր
նիւթը գործ կ'ածեն . ես ալ ասկէց Բէնդա մը խը-
մեցի , եւ բնաւ նեղութիւն եւ անհանգստութիւն
չըզգացի : Ասեւ աս թանձրութիւնը նոր շինուած
սեր կընմանէր . հոտն ալ անուշ եւ ախորժեկի էր :

Այս բաներս պատմողը Լօքարդ' այս բուսական
կաթէն սրուակ (շիշէ) մը լեցուն՝ որ Ղարաւօն
լեցուցեր էր , Անգղիա խրկեց : Չըսած ալ կը-
հասկըցուի որ ծառէն նոր առնուած ժամանակին
չափ աղէկ չէր Անգղիա հասած ատենը . բայց սրուա-
կը աղէկ գոցուած ըլլալուն համար օդ չկըրնալով
առնել՝ անախորժ համ մը ստացած չէր : Թանձ-
րութիւնն ու գոյնը կտրուած սերի պէս էին . ինչպէս
որ կ'ըլլայ երբ կարագ հանելու աստիճանին կուգայ :
Աթին հետ մէկ տեղ՝ ծառին տերեւներէն ալ քա-
նի մի հատ խրկեր էր , որոնք քննեց Պ . Տըն
Ճարտար բուսաբանը . որ ջիղերուն եւ երակներուն
տրամագրութիւնները մտադրութեամբ զննելով Ա-
մերիկայի Թզկնիներուն քանի մի տեսակներուն հետ
մեծ նմանութիւն գտաւ : Աստի ինքն ալ . Պ Վունթ
բուսաբանին կարծիքին յարեցաւ , որ Լուսմպօլլի եւ
Պօնթլանի ճանապարհորդութեան մէջ կաթնաբեր
ծառին բուսաբանական քննութեանը պարապելով այս
ծառը «*բրէլէ տեսակին մէջ* առաւ . եւ անունը դը-
րաւ կաշապօնի որոն «*բրէլէ* որ ըսել է՝ շահաբեր կաթ-

նածառ : Այս անունով ծառի տեսակ առաջուց
չկար . ուստի Պ . Տըն ուզեց առաջուց ճանչցուած
ծառերուն կարգն անցընել . բայց պտուղ բերելու
գործարանքները քննւթեան առնելու միջոց չուներ .
անոր համար չէր գիտեր թէ ֆէռուս — թզենի — տե-
սակին տա՛կը անցընէ , թէ օտարաշխարհեայ պօշ-
մոս ըսուած ծառին կա՛րգը մի դնէ : Ա երջապէս
1829 թուին այս ծառիս հունտերէն ձեռք բերելով
իր տարակոյսները ցրուեցան . եւ Պ . Վրոնթին դը-
րած կալադիօնիսն անունը պահելով պրօֆէսորնե-
րուն կարգն անցուց :

ԵՅԼ, ԵՒ ԵՅԼ, Բ

Նոր մականաներ : Մ եղոս հայաստանի լրագրոյն
մէջ հետեւեալ նամակը կարդացինք , որն որ Կոստան-
դնուպօլսի սովորական զրուցուածքի թարգմանելով
կը հրատարակեմք :

«Թէ որ Եւրոպացիք այս դարուս անունը քե-
րէսոս դաս դրեր են , մեր Ռուսաստանի Հայերն ալ
կրնան անասանդիսիսնեանց եւ ալ ֆաիսիսնեանց դաս ա-
նուանել* . որովհետեւ երկու երեք տարուանս մէջ
շատ ու շատ կոմս եւ պէյ , եւ շահ եւ պերճ , Պալ-
է հաուենի , Ս ի հրդատեան , Վաթբերունի , Եւ այլն ,

* Ընթերցումը չարունակելով կը հասկցուի որ մեր
կողմի հայերուն համար ալ նոյնը կրնանք ըսել :

երեւան ելած են . միայն Տաճկաց կրօնական աստիճաններուն անունը չգործածուեցաւ :

“Ի հարկէ անուն փոխողները յիշատակարաններ կամ ասոնց պէս ուրիշ վաւերական գրութիւններ ալ ունենալու են , մէկ մը մոքիդ մէջ պատկերացուր՝ քանի մի աղքատ եւ բոպիկ ձկնորսներ , որ ձուկի ուռկանին կռնակնին նետած՝ գետին քով վեր վար կը վազեն . ահա՛ անուն փոխողները , թէ որ այդ պարօնները իրենց գրածնին Հայոց հին անուններովը կը ստորագրեն նէ՛ ինչո՞ւ Հայ հոգւոյ վայելած սովորութիւնն ալ չեն պահեր . որ ամէն մարդ իր հայրենիքին անունովը կը ծանչցուէր : Աս բանիս ձեզի վկայ չե՞ն մի խորենացին , Նարեկացին , Լամբրոնացին : Այլ հիմա ինչո՞ւ համար մարդիկ իրենց Պերճ եւ Քաջբերունի ըլլալնուն հետ որ տեղացի ըլլալնին ալ չեն իմացէներ : Մի՛ թէ Հայոց մեծամեծ հին իշխանազարմ մարդիկը զանազան տեղեր նո՞ր ծներ են ազգային հնութիւնը վերանորոգելու համար Հայաստանի ո՞ր գիւղէն ըլլալնին յայտնելը իրենց ամօթ կը սեպեն :

“Այս խօսքս յատկապէս քեզի կը վերաբերուի՝ կըսէ նամակիս գրողը իր թղթակցին : Աս գիտեմ որ դուք բնիկ Սանահնեցի ես . բայց չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ համար ստորագրութեանդ մէջն ալ Սանահնեցի ըլլալ չես գրեր : Ձեր Սանահնը հին ատենը Հայաստանի երեւելի տեղերէն մէկն էր . հիմայ ալ աննշան տեղ մը չէ . հին համաւը տակաւին կը կրէ . ատեն մը իր շքեղութեամբը հռչակաւոր էր . հիմայ հնութեան մնացորդներովը եւ կիսաւերակ դիրքո-

վը : Սանահնի գերեզմանատունը գնացէ՛ք . տապանաքարները կարդացէ՛ք . կը դռնէք վարդապետ , հեղինակ . աստուածաբան , փիլիսոփայ . ամէն ալ Սանահնեցի ստորագրուած :

«Եսքանս գրելով վերջապէս կը խնդրեմ որ ասկէց ետքը դուք ալ ձեր ստորագրութեան մէջ Սանահնեցի բառը գործածէք : Իսկ ես տեսնելով որ դարս անտանախօսութեանց դար է , ժամանակին առայժմ յարմարելով անունս կը փոխեմ եւ այնպէս կը ստորագրեմ :

Հեթում Հահընշահ Նալճըվանցի :

Զարդարութիւն : Ուամկօրէն առած մը կայ թէ ձախորդութիւնը մինակ չքալեր . պատմութիւնս այս առածը կը հաստատէ :

Ինկիլթէրայի Եօրք քաղաքը կրօնից պաշտօնեայ մը Սալտէր անուն՝ ձախորդութիւններով հիւսուած կեանք մը վարեց . եւ վերջը բանտ մտաւ առանց յանցանք մը ունենալու :

Եղէկ քարոզիչ էր . քարոզ մը պատրաստեր էր արհամարհանաց թողութիւն տալու վրայ : Բնական եւ լաւ . քարոզը դեռ չսկսած՝ մեղու մը քթին վրայ նըստաւ կճեց . շուտ մը քիթը սկսաւ ուռննալ . քիչ ատենի մէջ ահագին մեծութիւն մը ստացաւ . քարոզ մօկ ընելու եկողները քթին այլանդակ ուռեցքը տեսնելով ծիծաղին չէին կրնար ընել . հարկ եղաւ քարոզին կիսատ ձգել եւ քթին դեղ ընելու երթալ :

Երկու գող ընտանիք եւ կախուելու դատաւար-
տուած էին . Սլաւտէր ալ անոնց խոստովանահայր
տրուած էր : Սովորութիւն է որ մինչեւ կախուելու
տեղը խոստովանահայրը դատաւարտելոյն հետ կեր-
թայ : Վահիճն ալ հետ էր . որ զինով ըլլալով
միտքը դրաւ թէ կախուելունքն երեք հոգի են .
չուան մըն ալ Սլաւտէրի ճիտը ձգեց : Սլաւտէր
շատ աշխատեցաւ հասկըցընելու որ ինքը խոստովա-
նահայր է , գող չէ . չյաջողեցաւ մինչեւ դատաւոր-
ներէն մէկը վրայ հասաւ եւ խեղճը աղատեց , Բայց
քահանային համբաւը վրայ գնաց . ուր որ կերթար
նէ՝ չուանէ փախչող մարդն է ասիկայ ըսելով քովէն
կը փախչէին . հարկ եղաւ ուրիշ երկիր մը երթալ
ուր զինքը չճանչնան :

Հոն հարուստ մարդ մը աղջիկ մը աւերեր էր . մեռ-
նելու ատենը իրեն խիղճ ըլլալով ասոր խոստովանե-
ցաւ եւ յիսուն ալ անգղիական լիրա տուաւ որ աղ-
ջիկը գտնէ ու տայ : Սլաւտէր աղջիկը գտնելու հա-
մար Լճնորայի օրայիւրներուն մէջ հրատարակել տը-
ուաւ թէ այս ինչ աղջկան հարկաւոր ըսելիք ունիմ
թող դայ այս ինչ տեղ զիս գտնէ : Աղջիկն եկաւ .
դրամները առաւ . եւ իմացուց անոր որ աղջիկներու
դպրատուն բացած է եւ անով հանգիստ կապրի . եւ
իրիկուան կերակուրի հրաւիրեց : Աղջկանը բացած
բանեցուցածը բողանոց է եղեր . քահանայն չգիտէր .
հրաւերին կերթայ . աղջկանց բաղմութիւն մը իրեն
սէր կը ցուցընեն . որ ինքը հիւրասիրութիւն կը կար-
ծէ : Վանի մի երիտասարդներ կուգան . վարժապետ-
նին կըսէ ասոնց համար թէ դատաւոր են , մէկ մըն

լոր գլխուն եկածները սպասաւորին պատմեց ինչպէս որ պատմեցինք :

Քան ի քիչէրշառն : Գերմանիայի աղքատ գեղացի մը՝ որ կենացը մէջ քալաք տեսած չէր, գլխուն եկած ձախորդ պատահարներէն ստիպուելով ճանապարհորդութիւն ըրաւ. եւ ճամբան Գիլէմէնկի Մըսդէրտամ մայրաքաղաքը տարաւ զինքը : Հոն քաղաքին մէջ մտնելով զարմացած ապշած մնաց. մէկ դին կը տեսներ մեծաշէն հոյակապ տուններ. մէկ դին վաճառականներու խանութներ. մէկը մեծահարուստ արծաթեղեններով լեցուած, ուրիշ մը պատուական կերպաններով կամ ուրիշ տեսակ մեծագին ապրանքներով լեցուն. դիմացն ալ նաւահանգիստը անթիւ նաւերով լեցուն : Բայց ամէնէն աւելի անոր ուշադրութիւնը դրաւողն եղաւ իր կայնածին քաղաքը մեծ եւ փառաւոր տուն մը. պատուհանները ահագին մեծութեամբ կամարաձեւ մէկ մէկ դուռ կը նմանէին. ներսի շարուած ծաղկոցները կերեւէին իրենց մէջի գեղեցկատես ծաղիկներովը. պատուհանին մէկին առաջը ոսկեղօծ երկաթէ մեծ վանդակի մը մէջ տասնի չափ սոխակ կը թռչտէին, եւ քաղցր երգելնուն ձայնովը փողոցը կը լեցընէին. մէկ ուրիշ պատուհանէն տան մէջի փառաւոր զարդերը կերեւէին. աթոռներ, նստարաններ, կերպասեայ ծածքեր, մեծամեծ ջահեր. աշտանակներ՝ վրանին չվառած մոմով. որոց գաղափարն անգամ չունէր խեղճ գեղացին իր մտացը մէջ :

Երբ հիացած ապշած կը նայէր՝ տնէն մէկը դուրս

ալ Ալաշտէրին քաղաքակից երիտասարդ մը կուգայ .
ասոր հոն գտնուելէն կը գայթակղի . եւ քաղաքը նա-
մակ գրեւոր Ալաշտէրի համար ալ կը զրէ թէ գէշ
տեղեր կը յաճախէ . ասով համբաւը մէկ մըն ալ
կաւրուի :

Օր մը Ալաշտէր անել փողոցէ մը կոխի եւ ծեծ-
կուռքի ձայն կը լսէ . կը մտնէ փողոցը . կը տեսնէ
որ երկու հոգի մէկ մարդ մը բռններ կը ծեծեն : Շո-
ծողներն աւազակ կարծելով ծեծ ուտողը կազատէ .
որ կը փախչի կերթայ : Նսիկայ պարտքի համար
բանտ դրուած է եղեր եւ բանտէն փախեր է . երկու
հոգին ալ զինուոր են եղեր եւ բանտ կը տանին որ
փախչողին տեղը հոն մնայ միշտ պարտքը վը-
ճարէ :

Ալաշտէր գլխուն, եկածները կը գրէ եւ օրագրի
մը մէջ տպել կուտայ . հարուստ մը կարդալով կը
խղճայ մարդուն վրայ եւ իր սենեկի սպասաւորին հետ
յիսուն անգլիական լիւրա կը խրկէ անոր : Բայց
Լօնտրայի վարպետ քսակահատները այն յիսուն լի-
րան ասոր զրպանէն կը գողնան : Ապասաւորը
Ալաշտէրին կը ներկայանայ . տէրս քեզի սա ոսկինե-
ները խրկեց որ մխթարուիս ըսելով ձեռքը զրպանը
կը խօթէ . բան չկայ . շուարեւով կարմրելով բանը
քահանային կը պատմէ : Քահանայն կըսէ , զարմա-
նալու բան չկայ այդ տեղ . ինծի աւելի զարմանք պի-
տի դար թէ որ յիսուն ոսկին ամբողջ ձեռքս հասներ .
եւ պիտի ըսէի որ դժբաղդ . թեանս քնացած ժամուն
է պատահեր որ այս անգամ բողբոս բաներ է : Բայց
սոս ցիտեմ որ դժբաղդութիւնս արթուն է : Եւ բո-

եղաւ, որուն հազուատը այն փառաւոր տանը հետ
յարաքերութիւն մը չունէր. մաքուր՝ բայց պարզ
հազուած էր: Վերամանացին մեծ հետաքրքրութեամբ
կուզէր այն տանը տիրոջը անունը սովորիլ. հարցուց
անծանօթին. այն ալ պատասխանեց. Վահ իր ֆէրշահ:
Վեղացին Պիլէմէնկի ընդու չէր գիտեր. կարծեց
թէ մարդը տան տիրոջն անունը տուաւ. իսկ Պիլէ-
մէնկը անոր ըսեր էր՝ թէ ըսածդ չէ՛մ հասկընար: Վե-
ղացին ուզած տեղեկութիւնը առած կարծեց լուր նաւա-
հանգիստը գնաց. այն բոպէին պատահեցաւ որ նա
մը կը պարպէին. նաւէն հանած հարստութիւննին
տեսնելով կը զարմանար. եւ հետաքրքրութիւնը շար-
ժելով՝ նաւուն նաւաստիներուն մէկին հարցուց գեր-
մաներէն թէ որի՞ են այս նաւն ու մէջի ապրանք-
ները: նաւաստին գերմաներէն չեր հասկընար. ուս-
տի այն ալ պատասխանեց. Կան իր ֆէրշահ: Վերմա-
նացին կարծեց թէ այս նաւն ալ այն տեսած տանը
տիրոջն է. եւ ինքնիրեն կըսէր. ի՞նչ սաքսափելի
հարստութիւն է այդ Պարոն Վանիտֆերշտանին ու-
նեցածը. եւ անոր հակառակ՝ հս ո՛րքան ազբատ
մնացեր եմ: Ո՞ր գիտէ. մտքէն ուրիշ ինչե՞ր ալ կան-
ցընէր:

Եսպէս իր մտածութիւններուն յափշտակուած
գլուխը առաջը կախած կերթար, երբ յուղարկաւ
ութեան հանգէսի մը պատահեցաւ, ամէնէն առաջ
քահանայները կուգային սեւ զգեստներով հանգըս-
տեան շարականներ կարդալով. սեւապատ կառք մը, մե-
ռելին դադաղը վրան դրուած. եւ կառքին ալ լըծ-
ուած ձիերը սեւագոյն էին. որ հանգարտ քալուած

քով կառքը կը քաշէին . կառքին ետեւէն խուռն բաշմութիւն մը . ամէնքն ալ սղաւորի սեւ հանդերձ հազած՝ եւ տրտում երեսով . զանգակն ալ մէկ-դիէն ծանր ծանր կը զարնուէր . հասկըցաւ որ հարուստ մէկն է մեռնողը . անունը սովորել ուզելով յուղարկաւորներուն մէկին քղանցէն կամացուկ մը քաշեց եւ հարցուց թէ մեռնողն ո՞վ է : Վեղացին բաղդէն այս անգամ ալ գերմաներէն չ' գիտցողի մը պատահեցաւ . որ առաջիններուն պէս պատասխանեց . Գոն իր ֆէրշտան : մարդուն աչքերը լեցուեցաւ ու ըսաւ . խեղճ Պ Վրան իր ֆէրշտան . այսքան հարստութենէն քեզի ինչ մնաց . այնքան միայն՝ որքան որ ինձի ալ պիտի մնայ իմ աղքատութենէս . պատանք ու դաշաղ . եւ այս ըսելով ինքն ալ հանդէսին խառնուեցաւ . որպէս թէ անոր ազգականներէն մէկն ըլլար . ետքը իր աղքատիկ բնակարանը դարձաւ . բայց քանի՞ որ իր աղքատութենէն կը նեղուէր եւ բանի մը կարօտութիւն կը քաշէր՝ Պ . Վրանիտֆէրշտանին այնքան հարստութիւնը ձգելով մեռնելը կը յիշէր ու կը մտիթարուէր :

Տարբերութիւնն այսինքն : Վոպպէթ անուն Մեգդեացի մը հետեւեալը կը գրէ : Մէկ խեղճ զինուոր մըն էի կըսէ . եւ օրը միայն 12 «ո» կը վաստակէի , (մէկ ֆրանքը 20 «ո» կարժէ) . եւ այն ժամանակը ես մինակ ինքիր գլխուս իմ մայրական լեզուով աղէկ կարգաւ եւ աղէկ գրել սովորեցայ . Մէկ մարդ մը բան սովորելու փափաք ունենայ նէ՛ անոր ո՛չ դպրատուն պէտք է , ո՛չ սննեակ , եւ ո՛չ համար եւ կրթութիւն առնելու ծախք : Իմ բանակի անկո-

«*Կաւելնար շաքաթը, Կերակուրիս զինն ալ բնա-
կարանին վարձքին հետ կը հաշուեմ:*»

Կը յիշեմ. եւ ասանկ բաները մարդուս միտքէն
բնաւ չեն ելլեր. ամէն պէտք եղած ծախքերս ընել
լննցընելէս ետքը ուրբաթ իրիկուն մը գրպանս նայե-
ցայ. մինակ մէկ «*Կ*» մը մնացեր էր: Այն ալ՝ յաջորդ
օրը ուտելու համար մէկ «*Կ*» ձուկի մը սահմանեցի:
Ուրիշ ունեցած ստակներս թուղթի եւ գրիչի տուեր
էի. փօրս ո՛րքան անօթի ալ նէ՝ իմ ակորժակիս
կրցայ այն իրիկունը խօսք հասկըցընել. անկողին
մտնելու համար լաթերս հանած ատենս իմացայ որ
մեծ կորուստ եմ ըրեր. վրայիս «*Կ*»-ն որ մինակ հա-
րստութիւնս եւ դանձս էր. անյայտ եղեր է: Այն-
մակս զլուսս քաշեցի. եւ պզտիկ տղու մը պէս լալ
սկսայ:

Թէ որ ես՝ ասանկ պարագայներու մէջ կարդալ
գրել սովորելու կարող եւ ձեռնհաս եղայ նէ՝ բնաւ
մէկ երիտասարդ մը որ կարգալ գրել չգիտնայ. ո՛րքան
խեղճ եւ թշուառ եւ չքաւոր վիճակի մէջ ալ գտնուած
ըլլայ՝ չկընար իմ առաջն արդարանալ. այնպէս պարա-
գայ մը չեմ կրնար մտածել որ մէկ մարդուն մտաւորա-
կան մշակութիւնը անհնար ընէ. թէ որ նոյն մար-
դուն կողմէն կամք եւ քանք եւ յարատեւութիւն ըլ-
լան նէ: Ի՞նչպէս մարդ կրնայ ըլլալ որ այս պատ-
մածներս լսելէն ետքը՝ չամչնայ ըսելու թէ պարա-
գայները ինծի չթողուցին որ կարդալ սովորիմ:

Ասոնք խօսող հեղինակը կատարեալ իրաւունք
ունի. եւ կարդալ չգիտցող մարդիկ չեն կրնար զի-
րենք արդարացընել չէ՝ թէ միայն Լուրսպայի մէջ՝ ուր

զինս նստարան կընէի, մահաղս (չնկա) գրասեղան, մէկ պղտիկ տախտակ մըն ալ անոր տակի տախտակը կըլլար: Ս' ում կամ ձէթ առնելու համար գրամ չու- նէի. ձմեռը վառարանիս քովը կաշխատէի, եւ կրա- կին լոյսը ինծի բաւական կըլլար. բայց կրակին ալ մօտենալու համար սպասել պէտք էր որ կարգը ին- ծի գար: Երբ պատանի մը՝ ո՛չ ծնող եւ ո՛չ բարե- կամ եւ ո՛չ հարստութիւն ունենալով, տղայութեան ատենէն պէտք եղած կրթութիւնն ալ առած չըլլալով եւ զինուորական խնդճ՝ վիճակի մէջ գտնուելով մէկ տարուան մէջ այսպէս մէկ բան մը ձեռք բերելու յա- ջողած ըլլայ նէ՝ ի՞նչ պատճառանք բերելով կրնան զերենք արդարացընել այնպիսի մարդիկ որ իրենց ան- ձին վրայ հոգ չտանելնուն համար տգէտ՝ եւ աղքատ մնացեր են,

[Պրիչ մը կամ թերթ մը թուղթ ծախու առնել] պէտք եղած ատենը ես որքան անօթի ըլլայի ալ նէ՝ ուտելիքիս մէկ մասը այն՝ գնելու բանիս համար կու- տայի: Բնաւ մէկ ժամանակ մը առանձին չէի կրնար մնալ. գրած կամ կարդացած ժամանակս միշտ քովս շատ մը զինուորներ կը գտնուէին. որ կը խնդային: Խաղ կը կանչէին. կը սուլէին. եւ իրենց զբօսանաց ժամանակը հանդարտ եւ խելօք կենալ չ'զիտէին: Պրիչ մը կամ թերթ մը թուղթ առնելու համար տուած ստակիս վրայ կը խօսիմ նէ մի՛ խնդաք: Եսն ստակը ինծի համար բաւական մեծ գումար մըն էր: ուժով էի բնապէս, եւ շատ կաշխատէի մարմնով. անոր համար առողջութեանս վիճակն ալ աղէկ էր: Բնակարանիս վարձքը վճարելէս ետքը ինծի լման է

բան սուփրելու ամէն դիւրացուցիչ միջոցները կան . այլ եւ Կոստանդնուպօլսի եւզրէ թէ ամէն հայաբնակ երկիրներու մէջ՝ ուր դպրատուն կը գտնուի : Ուրիշէ կարօտ ըլլալը միայն մինչեւ գիրերը ճանչնալն ու հեգեղը սովորիլն է . անկէց անդին յարատեւութեամբ ինք իրեն ալ կը սովորի :

Ուրմուրիւն հաւը ծառալ : Հատմարդիկներ կան որ իրենք զիրենք կը խաբեն ըսելով թէ հարստանան նէ ողորմութիւն կուտան : Բազդերնին բանի եւ հարստանան նէ ողորմութիւն չտալու ուրիշ պատճառներ կ'գտնեն : Չէն կրնար զիանալ թէ որո՞ւ ողորմութիւն տալու է , եւ ուրիշի ձեռօք տալու ըլլան նէ՝ անոր հաւատարմութեանը վրայ կասկածներ կը յարուցանեն . կուշացընեն : Լսոնք տակաւին ողորմութիւն տալու կամք մը ունենալ է . միայն գործադրութիւնը ուշացընել կայ բանին մէջ : Կտքը կամաց կամաց այս կամքն ալ կանցնի . ողորմութիւն բնաւ չտալու կամք կը յաջորդէ տեղը :